

Bp. 1966. Akadémiai K. 412 I.

Trencsényi-Waldapfel e magvas, szép kötetben magyar irodalomtörténeti tanulmányainak válogatott gyűjteményét tette közzé. A benne foglalt 17 cikk, illetve tanulmány kerek 33 esztendő gyümölcse. A *Bornemisza Péter nyelvművészete* címűt (1931) még a hajdani, 23 éves kezdő filozopter írta. A záró tanulmány második darabját pedig — 1964-ben — a budapesti egyetem latin tan-székének professzora.

Az említett cikk apropója, valamint megjelenési helye is sokatmondó. Az első a *Nyugatban látott napvilágot*, hozzászólásként Móricz Zsigmond emlékezetes Magyar Elektra cikkéhez. A másik — *Két megemlékezés* — a Magyar Tudományos Akadémia hivatalos lapjában, az általa szerkesztett *Magyar Tudományban*: két oly nagy tudós elpárentálása, akiktől ifjan sokat tanult, s akiket méltán szeretett. S épp e *Két megemlékezés* emberséggel társult elvi szilárdsága példázta azt a magaslatot, ahová mint tudós eljutott.

Tudományos munkásságának nagyobb fele a klasszika-filológia tartományában honos, s így érthető, hogy ma elsősorban klasszikus filológusként tartják számon, noha magyar irodalomtörténészként is jelentékeny. Mint ilyen Horváth-tanítványként indult, maga Horváth is a legkiválóbb tanítványai közt emlegette. Ez az időszak az úgynevezett „szellemtörténet” divatjával esett egybe. Bár Horváth példája — mint Trencsényi-Waldapfel írja — „éppen jókor óvta tanítványait a felületességre csábító jelszótól, amely szerint az adatgyűjtés ideje lejárt és elkövetkezett a szintézis ideje”, a valóban tehetséges tanítványok, szinte kivétel nélkül, a „szellemtörténet” ösvényeit járták, egészen a felszabadulásig, sőt nem egy közülük még tovább is. Különben ezen nincs mit csodálkozni, hisz az idejét múlt, porban járó pozitívizmust méltán megvetették, a marxizmust meg csak a felszabadulás után ismerték meg valójában. Ily körülmények közt a szintetikus látásmód igényeivel föllépett „szellemtörténet”, amely többek között oly eredményekkel dicsekedhet, mint Szerb Antal Magyar irodalomtörténete, tényleges magaslatot jelentett. A fiatal Trencsényi — Waldapfelt nemcsak a mester „példája”, de klasszika-filológiai vértettségé is megóvta a „szellemtörténet” túlzásaitól, úgy is mondhatnánk: ha néha meg is ingott, soha nem vesztette el lába alól a talajt.

E korszakának két kiemelkedő irodalomtörténeti teljesítménye: a *Humanizmus és nemzeti irodalom* c. tanulmánya és az *Erasmus*

és magyar barátai. Ez utóbbit, némiképp átdolgozva, bevette kötetébe, az előbbit azonban kirekesztette. S hogy mennyire szívéhez nőtt ez a hibáival együtt nagyszerű tanulmány, s hogy milyen lelki tusák árán tudta csak elhagyni, mi sem mutatja jobban, hogy a kötet címét ez a válogatásba be nem került dolgozat adta, és az Előszó nagy része tulajdonképpen nem más, mint e tény magyarázata.

Minden szerzőnek szuverén joga, hogy mit vesz be tanulmányainak válogatott gyűjteményébe, illetve mit hagy el. Én azonban, bevallom, Trencsényi-Waldapfel helyében a „címadó” tanulmányt nem mellőztem volna. Igaz, nem tagadhatja le szellemtörténeti fogantatását, s föllelhetők benne Horváth János „szellem-ujjai”, de az is igaz, hogy meglepően érett, úttörő tanulmány. A magyar humanizmuskutatás újszerű programját adja, s egyben tudósi életprogramot tűz ki maga elé. Olvastakor ki gondolna arra, hogy szerzője alig 25 esztendő fiatalember. Ezt a programot életkörülményei miatt csak kis részben tudta teljesíteni, de részben az ő ihletésére sokat teljesítettek az utána jövők, s teljesítik — mutatis mutandis — a tanítványai.

E tanulmány fontos tudományos dokumentum is. Egy kis példányszámban, az Akadémiai Könyvkiadónál megjelentetett, tehát elsősorban szakközönségnek szánt műben egy ilyen tudománytörténetileg is jelentős cikknek helyet kellett volna szorítani.

Az *Erasmus és magyar barátai* nemcsak jelentős tudományos teljesítmény, hanem — eredeti formájában — jelentős kordokumentum is. E kötetben közzétett formájában ez utóbbi — sajnos — elsikkadt. Jelen alakjában a több mint húsz éve marxistává lett kitűnő tudós mai magas eszmei szintjét tükrözi. Pedig mennyiségileg alig változott: marxista bevezetést kapott, és kisebb bekezdések, mondatok és félmondatok maradtak ki, illetve kerültek az új változatba. Remekbe sikerült, nagyszerű tanulmány.

S ha ez így van, márpedig így van, mi kifogása lehet a recenzensnek. E tanulmánnyal szemben semmi. De ha e klasszikusan érett változatot összehasonlítjuk az 1941-es eredetivel, azt kell mondanunk, hogy súlyos eszmei hibái ellenére a korábbi változat az „izgalmasabb”, telve van feszültséggel, villamos szikrával, mert a maga idején és módján nemcsak kiváló tudományos teljesítmény volt, hanem politikai tett is: a baloldali polgári értelmiség hitvallása a mindent pusztulással fenyegető fasizmus árnyékában.

Az Erasmus és magyar barátainak 1941-es változata döbbenetes „olvasmány”, döbbenetes kordokumentum: egy halálra készülő réteg kétségbeesett jalkiáltása, tiltakozása. Gyöngye tiltakozás, de kinyomtatva — azt kell mondanunk — bátor tett volt. Trencsényi — Waldapfel nemcsak tudós eszével, de szíve vérével írta. Egy ilyen tanulmányt évtizedek múltán is vállalni kell, még akkor is, ha eszmiségétől a szerzőt már egy világ választja el. Kiváltképp egy olyan reprezentatív kötetben, amelynek — szerintem — egyebek közt tudománytörténeti hivatást is kéne betöltenie: azaz érzékeltetnie kellene, amennyire lehetséges, egy nagy tudós útját, fejlődését. S mivel lehet ezt igazában bemutatni? A művekkel. Kis túlzással: egy vérbeli tudós majdnem úgy „benne van” a műveiben, mint mondjuk egy „alanyi költő”.

Trencsényi-Waldapfel majd minden tanulmányába belejavít, betold vagy kigyomlál egyazon vagy rokon tárgyú, különböző időben írt cikkeket szerkeszt össze, legtöbbször szerencsés kézzel, igényesen; de ezek inkább szerkesztői, mint „lényegét” érintő változtatások, és általában jelezve vannak a *Jegyzetek*-ben. E jelzés az Erasmus-cikknél azonban elmaradt, pedig ez a kötet terjedelmileg is legnagyobb tanulmánya, közel egyötödét foglalja el.

Mint irodalomtörténészt — a felszabadulás előtt — a már tárgyalt két tanulmány mellett főként egy korai, filológiai jellegű cikke fémjelezte, a *Gyöngyösi-dolgozatok*, amely maig fontos, nélkülözhetetlen aktája a Gyöngyösi-kutatásnak. A jelen gyűjtemény ezt sem tartalmazza, csupán a későbbi, 1935-ben napvilágot látott Gyöngyösi-cikket, a melyben mintaserű portrét kapunk a XVII. századi barokk poétáról. A szerző jegyzetben, maga is szükségesnek tartja fölhívni az olvasó figyelmét: „Néhány, itt csak az írói arckép egésze szempontjából megkívánt mélységig tárgyalt kérdés részletesebb kifejtését, illetőleg filológiai bizonyítását nyújtom Gyöngyösi-dolgozatok c. munkámban...” A szakolvasó kissé elszontyolodik, és önző módon arra gondol: mennyivel egyszerűbb lenne a dolga, ha adott esetben csupán fölnyúl könyvespolcára, aztán fölcsapja Trencsényi-Waldapfel könyvét a Gyöngyösi részről, s ott nemcsak a portrét, hanem a „kérdés részletesebb kifejtését, illetőleg filológiai bizonyítását” is megtalálja.

Annál nagyobb az öröme, hogy itt üdvözölheti a költő Zrinyi utolsó hónapjairól, pontosabban, jeles látogatóiról írt szép esszéjét (*Vendégjárás Csáktornya*). Eddig csak francia nyelven volt olvasható. (*Visiteurs à Csáktornya*. Nouvelle Revue de Hongrie, 1942.)

Noha Trencsényi 1945 előtti irodalomtörténész-munkássága zömben és súlyban

régi irodalmunk területére esik, érdeklődési köre már ekkor is jóval tágabb. Ennek tanúi e válogatásban a *Jegyzetek a Zalán futásához* című cikk első három fejezete 1939-ből és az *Ádám és Ahasverus*. Ez a Madách-kutatást gazdagító, nagy összehasonlító irodalomtörténeti tanulmány, amely még a negyvenes évek elején készült, de csak a felszabadulás után jelenhetett meg, 1947-ben.

A felszabadulás az ő életében is, mint mindnyájunkéban, döntő cezúrát jelentett. Az emelkedett szellemű, sokat szenvedett „magyar erasmista” következetesebb volt XVI. századi „mesterénél”: szívvel-lélekkel az új mellé állt, marxista-kommunista lett, s a párt harcosaként tevékeny részt vállalt a társadalmunk újjáalakításáért folytatott politikai és kultúrpolitikai harcokban, az új oktatás és a marxista tudomány megszervezésében. Egyetemi tanárként az új tanár- és tudósnemzedéket neveli, tudósként pedig a latin klasszika-filológia és ókori vallástörténet hazai vezéralakja és világszerte ismert munkása.

Ez utóbbiból már szinte logikusan következik, hogy e korszakának magyar irodalomtörténeti tanulmányai nem esnek a kiváló klasszikus filológus kutatásainak fővonalaiba, hanem a szó legnemesebb értelmében „meléktermékek”. Ennek megfelelően tematikailag és műfajilag is igen különbözők. Sőt szintben is: mesteri darabok mellett helyet kapott egy-két olyan is, amely fölöslegesen magán viseli az alkalmiság bélyegét. A legjobbak azonban a szakolvasót is lenyűgözik.

A három kiemelkedő közül — tematikai időrendben — az első, a *Küküllői János és a Névtelen Minorita*, régi irodalmunk körébe vág; hajdan megirta, kedves téma új, korszerű földolgozása. Lényegében súlyos filológiai tanulmány, de ezt alig érzékeljük, oly megvesztegetően könnyed, finom, elegáns. Lektörnek olvasható. Külön zamatot ad a beleje font pompás kis vita az addigi szakirodalommal. Szerzőnk „halkan” érvel, szolidan cáfol; irigylésre méltó szelídséggel tud vitázni.

A „*Csillag esik, föld reng...*” szintén filológiai cikk; szürke tárgyiassággal valahogy így kéne megfogalmazni: apró adalék Arany János művészi és emberi „játékosságához”. Ez igaz is, nem is, mert a kis cikk megformáltságában messze több: a filológiai remeklése túl illetett műalkotás. A monumentalitásnak azt a hatását kelti, mint — talán nem túlzok — Ferenczi Béni kisplasztikája.

S végül, de nem utolsósorban: *Radnóti Miklós eklogái*. Lírai hangvételű, tudós marxista esszé, a Radnóti-szakirodalom egyik legjobb darabja. Ebben mintegy összegeződik a klasszikus filológus és a magyar irodalomtörténész Trencsényi-Waldapfel minden éré-

nye: tág horizont, magas eszmeiség, páratlan tárgyi fölkészültség, éles szem, lényegre törő, biztos problémalátás és -megragadás. S az is

a lényeghez tartozik: mint minden nagy tudós, ő is kiváló stílusista.

Gerézi Rabán

A MAGYAR NYELV TÖRTÉNETE ÉS RENDSZERE

A debreceni nemzetközi nyelvészkongresszus előadásai (1966. augusztus 24–28.). Szerkesztette: Imre Samu és Szathmári István. Bp. 1967. Akadémiai K. 589 I. (Nyelvtudományi Értekezések, 58.)

„Ez a kötet — az Előszó tájékoztatása szerint — magyar nyelvet kutató tudósok első nemzetközi kongresszusának (Debrecen, 1966. augusztus 24–28.) előadásait tartalmazza.” Első része az együttes ülések anyagát közli az előadások elhangzásának sorrendjében. Azután a szekcióülések előadásai következnek; a tematikus egységeken belül az előadók nevének betűrendjében. A szekcióülések témaköréről az előszó tájékoztat: *A magyar nyelv története* (65–210), *A mai magyar nyelv* (211–327), *A magyar nyelvjárás* (328–397), *Alkalmazott nyelvtudomány* (398–586). A tematikus megoszlás terjedelmi aránya önmagában is jellemzi az érdeklődés irányát: föltűnő az utolsó rész nagy terjedelme (még akkor is, ha tudjuk, hogy az „alkalmazott nyelvtudomány” gyűjtőneve a nyelvművelés, a stilisztika, a gépi fordítás és a nyelvoktatás szétágzó problémavilágát öleli magába). A kötetben való eligazodást nagy mértékben megnehezíti, hogy csak betűrend szerint összesített tartalomjegyzéke van, így az egész kötet s a témakörök szerkezetét nem tudjuk áttekinteni. Egyébként a rokon témájú előadások a nagyobb egységeken belül a betűrend kényszere miatt úgysem kerülhettek egymás mellé.

Az együttes üléseken elhangzott előadások a magyar nyelvészet jelen eredményeit, föladatait, lehetőségeit ismertetik. A magyarországi helyzet elemzésén túl külön beszámolókat hangzottak el az USA-ban, a SzU-ban, a Jugoszláviában és a Csehszlovákiában folyó magyar nyelvészeti kutató- és oktatómunkáról.

A szekcióüléseknek — a dolog természeténél fogva nagyon heterogén — anyagából irodalomtörténeti vonatkozásban a következők érdemelnek különösebb figyelmet:

A régi magyar irodalom problematikáját Szabó Dénes, Hexendorf Edit, Pálfalvi Etelka, Kovács István nyelvemlékekkel foglalkozó és Székely György névtudományi előadása érinti.

Szabó Dénes biblia- illetve zoltárfordításainkkal kapcsolatban arra figyelmeztet, hogy azok alapszövege nem mindig a Vulgata latinja. Gondos elemzéssel kimutatja, hogy breviárium-jellegű kódexeink némelykor a

Psalterium Romanum zoltárait fordítják s nem a Vulgataban szereplő Psalterium Gallicanumot. Eredményei mindenképpen meggyőzőek. Hadd hívjuk azonban föl a figyelmét arra, hogy a latin breviárium zoltárszövegei törvényszerűen a régebbi formát őrzik ott, ahol a közös, ünnepélyes zsolozsmázásban énekelve hangzottak. E szövegrészek megváltoztatását a dallam akadályozta. Így maradt meg a Psalterium Romanum szövege az antifónákban, a respónzorikus részekben az Invitatórium 94. zoltárában. Ezeket még V. Pius „Quod a nobis”-a (1568) után is a Psalterium Romanumból kellett venni, pedig ez a rendelkezés a breviárium többi zoltárára nézve az egész nyugati liturgiában (Róma és Milánó egy-egy főtemplomán kívül) kötelezővé tette a Psalterium Gallicumot.

Hexendorf E. és Pálfalvi E. előadása a magyar bibliafordítások nyelvi jellegzetességeinek megközelítésére szolgáltatnak újabb érdekes adalékokat. Hexendorf Edit egy őszövétségi teológiai fogalom magyar kifejezésére teremt különféle megoldásokat sorakoztatja föl. Dolgozatának érdekessége, hogy a Vulgata mögött a Hetvenes-fordítás görögjéig s a héber eredetiig visszanyúl, sőt valójában a héber terminusból indul ki s annak magyar megfelelőit kutatja. Pálfalvi Etelka a *clamo* igének és származékainak magyar megfelelőit tekinti át egy viszonylag rövid szövegrész (valószínűleg a Judit-könyv) fordításainak összehasonlítása alapján: kár, hogy a kiindulásul választott szövegrészt nem jelöli pontosan. Hexendorf a magyar nyelv szó- és szókapcsolatteremtő lehetőségeit óhajtja fölmérni, Pálfalvi egy szinonimasor hangulati érték-ingadozását.

Eredményeivel és nyitva maradt problémáival mindkét tanulmány egy máig megoldatlan kérdésre utal: Milyen viszonyban vannak bibliafordításaink eredetijükkel, milyen volt tehát szerzőik teológiai és nyelvi műveltsége? Erre a kérdésre nemigen lehet kiragadott szócsoportok — bármily gondos — vizsgálatával megfelelni; hiszen a részeredmények értelmezése is az egész kérdés megoldásával válik lehetségessé. A bibliafordítók munkamódszeréhez nem juthatunk közelebb,